

Софія Дмитренко

ЗЛО В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ОПТИЦІ.

Nys, T., de Wijze, S. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*. London, & New York: Routledge.

Для того, хто цікавиться філософською проблемою зла, цінною знахідкою буде нещодавно опублікований «Рутледзький посібник з філософії зла», укладачі Томас Низ і Стівен де Вайзе¹ [Nys, Wijze 2019]². Сама його назва породжує високі очікування, оскільки видавництво Routledge асоціюється зі взірцевою якістю публікацій. Справді, очікування читача, який звернеться до цієї праці, не будуть марними, бо він упізнає незмінні атрибути серії *The Routledge Handbooks*: авторами статей є провідні фахівці у своїй галузі, презентовані огляди теорій є водночас всебічними та влучними, а структура книги зручною для читання.

Слід сказати, що досліджень поняття зла існує чимало. За останні десятиліття цю тему активно вивчають спеціалісти з філософії релігії, етики, історії філософії, теології, метафізики, політичної філософії та навіть логіки. Відзначу лише деякі, найпомітніші, на мій погляд, історико-філософські праці останнього десятиліття: «Зло в модерному мисленні: альтернативна історія філософії» [Neiman 2015], збірки «Проблема зла: вибрані тексти» [Peterson 2017], «Розуміти зло. Міждисциплінарний підхід» [Breen 2003], «Блеквелівський путівник з проблеми зла» [McBrayer, Howard-Snyder 2013]. Посібник поєднав у собі окремі переваги вказаних праць (різнібічний погляд, увагу до контексту, врахування сучасної критики й нових досліджень) і водночас приємно здивував своєю зв'язністю. Укладачі Посібника головну ставку роблять на міждисциплінарність. Вони залучають фахівців різних філософських галузей і традицій, щоби якомога повніше і ясніше розкрити сучасний дослідницький контекст проблеми зла.

Що зумовило таку популярність зазначеної проблеми сьогодні, адже, здавалося б, наприкінці минулого століття вона відійшла на другий план? Історичним приводом стали такі трагедії, як геноцид у Руанді, теракти 11 вересня, війни на Близькому Сході тощо. Ці події змусили дослідників повернутися до глобального пошуку витоків зла й аналізу нових його проявів. Окрім того, певним викликом для філософії була критика самого поняття «зло» представниками природничих наук. Як зазначає де Вайзе (р. 2)², ми спостері-

© С. Дмитренко, 2020

¹ Томас Низ викладає філософію в Амстердамському університеті на посаді Assistant Professor, яку прийнято у відповідності українському «доцентові». Стівен де Вайзе є старшим викладачем політичної теорії в Манчестерському університеті.

² Надалі це видання позначатиметься скороченням Посібник. Посилання на нього наводитимуться в круглих дужках, без прізвищ укладачів і року видання, із зазначенням номера сторінки після скорочення р.

гаємо серед науковців незгоду навіть стосовно самого вжитку терміна «зло». Частина вчених уважає, що людську поведінку можна пояснити через дослідження генетичних і соціальних факторів, а тому немає необхідності в нечітких надприродних поясненнях – пережитках релігійного світогляду. Слово «зло» (evil) слід замінити на «порушення» (wrongdoing) або принаймні вживати синонімічно до останнього, за можливості замінювати його конкретнішими термінами – «ментальний розлад», «дефіцит емпатії» тощо [Cole 2006: 5]. Ба більше, ужиток цього слова може містити політичну й соціальну небезпеку, спонукати до демонізації особистостей та суб'єктивного оцінювання людських дій [ibid.].

З іншого боку, прихильники протилежної традиції обстоюють необхідність вживання терміна «моральне зло» на позначення особливо жакливих порушень, відмінних від простої шкоди (р. 2). Злими є дії, які знаходяться «поза межею», викликають у людей особливе переживання – моральний жах, почуття «осквернення». Оскільки аналогів для позначення такого досвіду ми не маємо, то й без категорії зла наша реальність буде неповною. Тому саме поняття зла потребує детального вивчення, реабілітації та оновлення. Таким чином, за останні десятиліття сформувався своєрідний рух філософів, що прагнуть виправдати традицію вживання слова «зло» на секулярних засадах, застосовуючи для цього останні філософські, психологічні, соціальні, наукові знання про людину й суспільство (р. 4). Даний Посібник – приклад різнобічного дослідження, яке не нехтує жодною з позицій, що конкурують нині між собою.

Укладачі Посібника вважають, що від ужитку слова «зло» залежить характер дій і рішення людини в таких сферах суспільного життя, як політика, судочинство, медицина, журналістика тощо. Ми використовуємо його повсякчас і всюди, тому актуальність вивчення сенсів цього слова й наслідків його вжитку є очевидною (ibid.).

Отож, 27 дослідників зі США, Нідерландів, Франції, Канади, Британії, Німеччини, Австралії, Іспанії об'єднали свої зусилля, щоби висвітлити проблему зла якомога ширше. Приводом для написання Посібника стала конференція «Розуміти зло», що відбулася в Амстердамі 2016 року. Ось головні її теми: зло в історії філософської думки, концептуальні дебати стосовно зла, зло в нормативних і політичних дискусіях³. Саме ці теми заклали змістовний кістяк майбутньої публікації. Те, що Посібник є результатом живої дискусії між професорами – безперечна перевага, адже кожен автор мав змогу вислухати запитання, критику й удосконалити своє дослідження.

Ключовими для Посібника є такі питання (р. 5): Чого ми можемо навчитись, читаючи філософів минулого? На яку традицію має спиратись і яким критеріям відповідати сучасний ужиток поняття «зло»? Яким чином ідентифікувати «злу людину»? Яку міру відповідальності має нести людина за злі вчинки й чи заслуговує вона на прощення? Чим відрізняється злий характер від злих дій?

Відповіді подані у трьох секціях Посібника: перша – історичні вчення про зло; друга – сучасні секулярні пояснення зла; третя – окремі філософські, політичні, соціальні проблеми, пов'язані з темою зла⁴.

³ Матеріали конференції див.: <https://aihr.uva.nl/content/events/events/2016/05/evil.html>

⁴ Зміст Посібника: Томас Низ, Стівен де Вайзе *Вступ* (рр. 1-12).

Частина I. Історичні розвідки про зло. 1. Аліна Скудієрі *Платон про зло* (рр. 15-30); 2. Філіп Кері *Августин про зло* (рр. 36-59); 3. В. Метьюз Грант *Аквінат про зло* (рр. 42-55); 4. Джованні Джорджині *Макиавеллі: драма політики і притаманного їй зла* (рр. 55-70); 5. Лоранс ван Апелдорн *Гобс про зло* (рр. 70-83); 6. Агустін Ечаварія *Ляйбніц про зло: справедливість Бога у найкращому з можливих світів* (рр. 83-97); 7. Джейсон Нейдельман *Жан-Жак Руссо про походження і природу зла* (рр. 97-109); 8. Мате Шолтен *Кант: зло в усіх нас* (рр. 109-122); 9. Томас Низ *Сад: ядерний гриб і промічні надії* (рр. 122-135); 10. Паул ван Тонгерен *Ницшеві критика моралі та спроба створити оцінки «по той бік добра і зла»* (рр. 135-148); 11. Пер Бірмінгем *Ханна Арендт*

Історика філософії цікавитиме, переважно, перша секція, що розглядає проблему зла в західній історії філософії від Платона до Камю. У цьому розділі підкреслено історичний і релігійний, зокрема, християнський контекст формування дискусії про зло. Окрім того, третя частина присвячена роздумам сучасників над проблемами, сформульованими класиками. Особливо привертає увагу завершальний розділ, присвячений розумінню зла в східних традиціях. Він ілюструє водночас універсальність і унікальність переживань зла людьми різних культур. Це застосування одразу двох способів розгляду історії філософії – історичної реконструкції в першій частині й раціональної реконструкції в другій – є цікавим підходом укладачів.

Передмова попереджає читача, що Посібник, звісно, не претендує на вичерпний виклад ужитку поняття зла в історії філософії. Головний критерій вибору того чи того вчення – зміщення парадигми, поштовх до переосмислення проблеми зла, якісно нова аргументація, що містилася в ньому порівняно з попередниками (р. 5).

Усі розділи написані в єдиній стилістиці (принципи цитування, обов'язковість ключових визначень, опис контексту появи тієї чи тієї теорії тощо). Але в різних розділах, що цілком природно, ми стикаємося з особливостями авторських оцінок описуваних вчень минулого. Наприклад, якщо автори розділів про Платона чи Августина переважно зосереджені на викладі вчень цих філософів, оцінку ж містять лише висновки, то в розділах, присвячених де Садові чи Макіавеллі, авторська оцінка дуже добре прочитується вже з перших сторінок.

Не маючи змоги подати опис усіх розділів, ми зосередимося лише на типових, з нашої точки зору, для історико-філософської частини Посібника.

Текст Філіпа Кері присвячений двом сторонам Августинівського вчення: онтологічному оптимізму, сформованому дискусією з маніхеями на початку його творчої діяльності, і моральному песимізму, що виник у діалозі з представниками пелагіанства в останні десятиріччя життя філософа (р. 31). Автор глави не забуває приділити окрему увагу термінології Августина (р. 32), а також особливостям тогочасного філософського дискурсу. Кері не нав'язує вченню мислителя системність, а розглядає його зі всіма властивими йому суперечностями, однак, вказує на можливість цілісного розуміння етики Августина (р. 38).

Метьюз Грант, дослідник творчості Томи Аквінського, знайомить читача з такими її аспектами: онтологія зла (р. 42), причини зла (р. 44), зло і Бог, зокрема, проблема теодицеї (р. 46). Автор вказує дві точки зору на проблему доцільності запитання «Яким чином Бог може бути морально виправданим за існування зла?» (р. 46). Деякі дослідники вважають питання недоречним у контексті філософії Томи, тоді як інші знаходять елементи теодицеї в працях Ангельського Доктора. Грант наводить текстологічні підстави для обох інтерпретацій і закінчує розділ резюмуванням сучасних дебатів навколо етичних питань, сформульованих Августином.

і її подвійний репортаж про зло: політична надмірність і моральна бездумність (рр. 148-163); 12. Метью Шарп *Після падіння: Камю про зло* (рр. 163-175).

Частина II. Новітні секулярні дослідження зла. 13. Філіп Коул *Визволи нас від лукавого* [deliver us from evil]: *справа для скептицизму* (рр. 177-189); 14. Еве Гарард *Чи має термін «зло» хоч якусь пояснювальну силу?* (рр. 189-203); 16. Стівен де Вайзе *Визначення концепту зла: інсайти від наших докогнітивних реакцій* (рр. 203-218); 16. Тод Колдер *Зло і порушення* (рр. 218-234); 17. Пітер Браян Барі *Злі персонажі* (рр. 234-245); 18. Люк Расел *Визначення злих дій: різні підходи* (рр. 245-256); 19. Пол Формоза. *Різні субстанційні концепції злих учинків* (рр. 256-267).

Частина III. Зло та інші проблеми. 20. Лео Зайберт *Зло та покарання* (рр. 269-282); 21. Кетрин Д. Норлок *Зло і прощення* (рр. 282-294); 22. Ларс Свендсен *Зло і свобода* (рр. 294-306); 23. Сімона Форгі *Зло і влада* (рр. 306-317); 24. Гідіен Колдер *Зло і дитинство* (рр. 317-328); 25. Закарі Голдберг *Діахронічні характеристики зла* (рр. 328-324); 26. Джонатан Мейнард *Зло, геноцид і масова жорстокість* (рр. 324-360); 26. Міхіл Лізінберг *Зло: порівняльний огляд* (рр. 360-381).

Джованні Джорджіні в четвертому розділі руйнує міф про Макіавеллі як «вчителя зла», підважувача християнської моралі. Він вважає, що такий погляд на філософію флорентійського мислителя є надто спрощеним. Державець мусить обирати між видами зла, брати на себе тягар скоєння гріхів, але це не заперечує мораль, не позбавляє його відповідальності. Окрім цього, у підрозділі «Людина Макіавеллі» Джорджіні не погоджується з приписуванням Макіавеллі теорії вродженої «зіпсованості» й егоїзму людства (р. 61). Державець з політичних причин лише має припускати негативну природу людей, але з цього не випливає, що люди є злими насправді. Навпаки, зло (badness) в політиці й буденному житті – це егоїзм, нехтування спільним благом (р. 62).

Загалом, даний том побудований як спроба поєднати формати збірки фахових дослідницьких статей і підручника. Така форма дозволяє читати Посібник у різний спосіб: вибірково (у цьому допомагає зручна розбивка на розділи й параграфи) чи послідовно, як один наратив. Він є зручним як для наукового опрацювання, так і для довідкового чи навчального читання.

Таким чином, Посібник буде корисним для студентів філософських факультетів або суміжних спеціальностей – історії, політології, психології, когнітивістики тощо. Завдяки своїй послідовності, чіткості, інформативності Посібник буде зрозумілим для новачків. Фахівець, можливо, знайде у ньому менше нового, оскільки багато уваги приділяється роз'ясненню засад, з якими фаховий філософ уже знайомий. З іншого боку, книга охоплює широке коло досліджень і може відкрити навіть знавцеві нові виміри предмета його інтересів і сучасні джерела. Оскільки Посібник висвітлює останні теоретичні напрацювання, то його перегляд, на нашу думку, є обов'язковим для фахівців у деяких галузях, насамперед – у філософії моралі. Утім, оскільки стиль текстів Посібника є доволі популярним, ця книга стане в пригоді всім, хто цікавиться інтелектуальними проблемами, передовсім проблемами моралі. Останнім часом до цієї царини виявляє дедалі більший інтерес широка публіка, зокрема і в Україні. Тому, безперечно, описана тут книга є надійним дороговказом для всіх, хто цікавиться сучасними колізіями людського існування, філософією моралі, сенсожиттєвими пошуками.

Загалом, поставлене упорядниками завдання – ознайомити читача з широким спектром історичних і сучасних рефлексій щодо поняття зла (р. 4) – можна вважати успішно виконаним. Історикові ж філософії, який захоче додатково заглибитись у вивчення поглядів класиків на проблему зла, можна принагідно порадити нещодавно шеститомову серію *History of Evil* того ж видавництва Routledge⁵.

⁵ Ідеться про [Angier 2018]; [Pinsent 2018]; [Robinson 2018]; [Hedley 2018]; [Meister 2018]; [Taliaferro 2018]. Зрозуміло, що такі видання мають передовсім просвітницько-довідкове призначення.

Але навіть за припущення, що інтелектуали всього світу нині читають англійською, виразно «людино-мірний» тематичний ухил цілої низки рутледзьких посібників останнього десятиліття (від «закон і зло», «смерть і потойбічне життя» чи «філософія міста» до «філософія болю», «філософія талану», «любов у філософії») свідчить, що видавництво орієнтується й на широку публіку з інтелектуальними запитам. Точніше, воно намагається орієнтуватися як на студентів і дослідників, так і на широкі освічені верстви. Враховуючи велику кількість таких посібників, що друкуються не лише Routledge, але і його конкурентами, можна вважати, що принаймні в англійському світі інтелектуали є затребуваною частиною суспільства, яке очікує від них кваліфікованого висвітлення таких тем, як «любов», «зло», «біль» і безлічі інших. В українському суспільстві ці теми висвітлюються здебільшого журналістами. Комерційний успіх рутледзьких і подібних до них посібників чітко висвітлює ту велику дистанцію, яку українським інтелектуалам і українському суспільству ще слід пройти, щоби аналогічні посібники вітчизняного авторства були (а) забезпеченими платоспроможним попитом, (б) мали належний фаховий рівень за збереження доступності нефаківцям.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Angier, T., et al. (2018). *The History of Evil in Antiquity*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315630052>
- Breen, M. (2003). *Understanding evil : an interdisciplinary approach*. Amsterdam: Rodopi.
- Cole, P. (2006). *The Myth of Evil*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hedley, D., et al. (2018). *The History of Evil in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351138406>
- McBrayer, J., & Howard-Snyder, D. (2013). *The Blackwell companion to the problem of evil*. Malden, MA: Wiley Blackwell.
- Meister, C. et al. (2018). *The History of Evil in the Early Twentieth Century*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351138369>
- Neiman, S. (2015). *Evil in modern thought: An alternative history of philosophy*. Princeton, N.J: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77mkv>
- Nys, T., & Wijze, S. de. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*. London, & New York : Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203818510>
- Peterson, M. L. (2017). *The problem of evil: Selected readings*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
- Pinsent, A., et al. (2018). *The History of Evil in the Medieval Age*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351138529>
- Robinson, D., et al. (2018). *The History of Evil in the Early Modern Age*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351138482>
- Taliaferro, C. et al. (2018). *The History of Evil from the Mid-Twentieth Century to Today*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351139601>

Одержано / Received 10.02.2020

Soфія Dmytrenko

Evil in modern philosophical optics. Nys, T., & Wijze, S. de. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*. London, & New York : Routledge.

Review of Nys, T., & Wijze, S. de. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*. London, & New York : Routledge.

Софія Дмитренко

Зло в сучасній філософській оптиці. Nys, T., & Wijze, S. de. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*. London, & New York : Routledge.

Огляд книги Nys, T., & Wijze, S. de. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*. London, & New York : Routledge.

Soфія Dmytrenko, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Софія Дмитренко, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: sophiadmytrenko@gmail.com
